

KLÂSİK TÜRK ŞAİRLERİNİN KALEMİNDEN
MAĞRİB, HABEŞ VE SUDAN
MAGRIB, ABYSSINIA AND SUDAN FROM THE
POINT OF CLASSICAL TURKISH POETS

KAMİLE ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
*Assistant Professor, Suleyman Demirel University, Faculty of Arts & Sciences,
The Department of Turkish Language and Literature*

kamilecetin@sdu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1676-0234>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-63, Eylül-September 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 02.06.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 29.08.2018

Sayfa-*Pages* : 35-57

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3950>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

KLÂSİK TÜRK ŞAİRLERİNİN KALEMİNDEN
MAĞRİB, HABEŞ VE SUDAN
MAGRIB, ABYSSINIA AND SUDAN FROM THE
POINT OF CLASSICAL TURKISH POETS

KAMİLE ÇETİN

Öz

Klâsik Türk Şiiri, oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmış olan edebî geleneğin bir ürünüdür. Söz konusu şiirde, dinî, tarihî, mitolojik vb. birçok alanın yanında reel hayata dair malzemelerden de geniş şekilde istifade edilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu veya siyasi, sosyal ve kültürel bakımlardan irtibatla bulunduğu coğrafi mekânlardan birçoğu Klâsik Türk Şiir'inde yer bulmuştur. Şairler, edebî eserin bir gereği olarak, birtakım edebî sanatların ifade imkânlarından yararlanarak, çoğu kere coğrafi mekânları bir kurgu çerçevesinde söz konusu etmiştir. Osmanlı şairlerinin eserlerinde yer verdikleri mekânlar arasında Mağrib de yer almaktadır.

Çalışmada, hemen her yüzyıldan seçilen ve taranılan divanlar ekseninde, Klâsik Türk şairlerinin kaleminde Mağrib ifadesinin ve Mağrib (Kuzey Afrika) ülkeleri Cezayir, Fas ve Tunus'un bulduğu yansımalar dikkatlere sunulacaktır. Diğer taraftan, şairlerin yine birer Afrika ülkesi olan Habeş ve Sudan'ı hangi özellikleriyle söz konusu edip ne şekilde kurguladıkları üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Şiiri, Mağrib, Cezayir, Fas, Habeş, Sudan, Tunus

Abstract

Classical Turkish Poetry is the product of the literary tradition in Ottoman Empire which dominated a wide geography. In fact, Ottoman poetry is a traditional literature/poetry. The poetry in question widely benefits from real life materials besides religious, historical, mythological etc. areas. Within this context, Ottoman poetry widely consists of most of the geographical places which Ottoman State dominated and had political, social and cultural connection. Poets, as a necessity of literature, benefited from the opportunities of expression of some literary arts, geographical places and generally reflected to poems within a frame of fiction. Magrib is among the places that is included in the works of Ottoman poets.

In this paper, on the axis of selected and scanned divans from almost every century, we will emphasize the expression of Magrib (North Africa) and the countries that are located in here Algeria, Morocco and Tunisia's reflections will be presented to the attention. On the other hand, will be emphasized by poets subjected to and fictionalized which features of one of the African countries Abyssinia and Sudan, too.

Key Words: Ottoman Poetry, Magrib, Algeria, Morocco, Abyssinia, Sudan, Tunisia

Giriş

Klâsik Türk Edebiyatı'nın, henüz sınırları tam olarak ortaya konulamamış olsa da, çok geniş bir coğrafyası vardır. Bahsi geçen coğrafyanın eserlere/şiiirlere yansımaması beklenemez. Nitekim Klâsik Türk şairleri, şiiirlerinde birçok yer adını farklı özellikleriyle ve çoğunlukla kurgusal bir atmosfer içinde söz konusu etmişlerdir. Hâkim olunan veya siyasî, sosyal, kültürel anlamda ilişkide bulunulan geniş mekânla da bağlantılı olarak, şiiirlerde birçok yer adının zikredildiği görülmektedir¹. Bu bağlamda şairler, Mağrib diyarına ve burada yer birtakım ülkelere de kayıtsız kalmamışlardır. Makalede, Bâkî, Nedîm, Nefî, Şeyh Gâlib gibi Klâsik Türk Edebiyatı'nın önde gelen şairleri yanında, hemen hemen her yüzyıldan seçilen kırk bir divan ekseninde, Klâsik Türk Şiiir'inde Mağrib'in (Kuzey Afrika) ve bu coğrafyada yer alan ülkeler olan Fas, Cezayir ve Tunus'un bulunduğu yansımalar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, yine Afrika kıtasında yer alan ülkeler durumundaki Habeş ve Sudan'ın söz konusu şiiirde hangi açılardan ele alındığı üzerinde de durulacaktır.

1. Mağrib

Mağrip; “Maşrık olarak anılan Doğu İslâm dünyasının sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ olup bugün bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri vardır” (Harekât 2003: 314). İslâm tarihçileri, Kuzey Afrika'daki beldelerin tamamı için Mağrib ifadesinin yanında, yerli halkın çoğunluğunu Berberîler oluşturduğu için Berberistan adını da kullanmışlardır (Cin 1991: 15). Mağrip, Osmanlı şiiirinde de yer bulmuş coğrafi adlardan biridir. Klâsik Türk şairleri Mağrib'i hem tek başına hem de içindeki ülkelerle birlikte farklı ilgi, tahayyül ve tasavvurlarla birlikte söz konusu etmişlerdir. Sünbül-zâde Vehbî, Ramazan ayını, bu aydaki atmosferi anlattığı Ramazaniyye kasidesinde halkın bitkin hâlini tablolastırmıştır. İnsanlar, o kadar yorgun ve hâlsizdir ki, bir iki adım atacak dahi kuvvetleri yoktur. Şair, insanların adım atacak hâlleri olsa, bir kısmının Şam'a, bir kısmının da Mağrib'e gideceğini söyleyerek, seferiliğe, yani orucun yolculuk hâli bittikten sonra kaza edilmek üzere, sefer esnasında tutulmaması ruhsatına (Erdem 2011: 111) göndermede bulunmaktadır:

*Kimisi Şâm'a kimi Mağrib'e eylerdi sefer
Bir iki hatveye olsaydı eğer tâb u tüvân*

(Yenikale 2017: K. 43/8)

Şairler, Mağrib'den bahsederken aynı zamanda orada bulunan birtakım kavimlere, tasavvufî kavramlara veya mekânlara dair bazı hususiyetleri de zikretmişlerdir. Muvakkit-zâde Pertev, *Tahmîs-i Gazel-i Seyfî Beg* başlığıyla kaleme aldığı tahmîs bendinde Berberî diyarını Mağribî fesine koymuş bir berber şuhundan söz etmiştir.

¹ Bu konuda yapılmış çalışmalardan bazıları için bkz. Topal 2012: 51-70; Arıkoğlu 2008: 137-144; Oğraş 2009: 651-670; Yeniterzi 2010: 301-334; Kaplan 2016a: 121-172; Kaplan 2016b: 205-239; Aydemir 2001a: 31-56; Aydemir 2001b: 167-174; Aydemir 2007: 97-126; Aydemir 2009: 119-132; Göre 2015: 41-57; Selçuk 2014: 27-39; Kaplan 2016: 102-124.

Bendde, zülfüyle bütün gönülleri baştan çıkarmış ve Berberî ülkesini Mağribî fesine koymuş bir berber güzelinin tasvirine yer verilmiştir. Diğer taraftan, “iklim-i Berber” tamlamasında yer alan “Berber“ ifadesi, “tarihin eski devirlerinden itibaren Berka’dan Atlantik sahillerine ve güneyde Nijer nehri kıvrımına kadar uzanan Kuzey Afrika’da yaşayan bir kavim” olan Berberîler’i de (Yıldız 1992: 478) tedai ettirecek bir anlam dünyasına sahiptir:

*Şol tabla perçem ile gör ol şûh-ı berberi
Bir magribî fese komuş iklim-i Berber’i
Tîg-i nigehele bir tutup âyine-i beri
Başdan çıkardı zülfi gibi cümle dilleri
Başlar kesicidür bu nice ser-trâşdur*

(Bektaş 2017: XIV /2)

Zülûf-gece, yanak-ayna benzerliği ilgisine dayanan Ahmed Paşa’nın beytinde, âşğın gönlünü sevgilinin aynaya benzeyen yüzündeki gece renkli zülfünde görenler, bir kalenderin Mağrip’te aya ayna tuttuğunu söylemişlerdir. Burada, Kalenderî dervişlerin yanlarında başka eşyalarla birlikte, ayna taşımaları âdetine (Kılıçarslan 2016: 67) gönderme söz konusudur:

*Zülfün dümünde verdim dil haddine gören der
Magribde bir kalender âyine sundu aya*

(Tarlan 1992: G. 263/3)

Âşık Çelebi’nin bir naatında yer alan beytindeki tahayyülüne göre, Mağrib’de mukim olan padişah, Behram’ın kılıcına benzeyen kılıcıyla Şam’ın karanlığını ortadan kaldırdıktan sonra Zengibar ülkesini fethetmiştir. Zengibar, Doğu Afrika’da yer alan bir adanın ve burada XVIII-XX. yüzyıllarda hüküm süren sultanlığın adıdır (Kavas 2013: 262). Beyitte, 420-43 yılları arasında hükümdarlık yapan Behrâm-ı Gûr b. Yezdicerd b. Behrâm b. Şâpûr’a (ö. 438) gönderme söz konusudur. Zira Behram, 427’de bir gece baskını sonunda doğudan İran sınırlarını geçerek aralarında Hindistan’ın da bulunduğu birçok bölgeyi fethetmiş kudretli bir hükümdardır (Korukçu 1992: 356). Klâsik Türk Şiiri’nde Behrâm, aynı zamanda elinde kılıç veya hançerle tasvir edilen ve feleğin başkumandanı olarak kabul edilen Merih yıldızıdır (Pala 1998: 285; Işık 2013: 884-885). Beyitte, şairin Behrâm kelimesini hem İranlı hükümdar hem de Merih’i çağrıştıracak şekilde kullandığı dikkati çekmektedir. Âşık Çelebi, Şam ve Zengibar ile beraber Mağrib’i de geceyle ilişkili bir yer adı olarak söz konusu etmiştir. Beyitte, Mağrip’li padişah istiaresiyle karşılanan ayın da, gece ortaya çıkan bir gök cismi oluşu yapılmak istenen gece tasvirini destekleyen bir husustur:

*Tîg-i Behrâm ile feth olup sevâd-ı mülk-i Şâm
Feth-i mülk-i Zengibâr itdi şeh-i magrib-zemîn*

(Kılıç 2017: K. 11/7)

Osmanlı şairleri, bazen de Mağrib’i içinde daha ziyade fakirlerin bulunduğu bir yer olarak zikretmişlerdir. Hatta Türkçede bu manada kullanılan “Mal bulmuş Mağribi gibi” deyimine de vermişlerdir. İspanya’daki son Arap devleti olan Gırnata Devleti

yıkıldıktan sonra Endülüs, tamamıyla İspanyolların eline geçmiş, Mağribîler'in büyük kısmı Afrika'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Çoğu burada açlıktan, yoksulluktan ölmüş, bir kısmı da II. Bayezid döneminde İstanbul'a getirilip burada kendilerine ev, eşya ve iş verilmiştir. "Mal bulmuş Mağribî gibi" deyimini, kuvvetle muhtemel, bu insanların yoksulluğunu anlatmak için ortaya çıkmıştır (Erdem 1989: 466). Lebib'in aşağıdaki beyitteki tahayyülüne göre, memduhun devrinde gam karanlığı ortadan kalkmış, gönüllerde sefa güneşi doğmuştur. Böylece, bu devrin bütün kalpleri mal bulmuş Mağribî gibi muradına kavuşmuş kimseler hâline gelmiştir:

*Mâl bulmuş mağribî-veş kâm-yâb u kâm-rân
Zulmet-i gam yok gönüller maşrık-ı mihr-i safâ
(Kurtoğlu 2017: K. 13/17)*

Bursalı İffet, aşağıdaki beytinde kendisini sevgilinin çene çukurunun en dibine düşmüş Mağribîli bir dilenci olarak nitelendirmiştir. Böylelikle şair, dilencililiğin Afrika'da yaygın oluşuna göndermede bulunmuştur. Zira Osmanlılar döneminde hac mevsiminde Hicaz'a gelip bir daha ülkelerine geri dönmeyen ve Tekrurî adı verilen Afrikalı birçok dilenci olduğu şeklinde tarihî bir hakikat vardır (Eliaçık 2014: 251-269):

*Bün-i çâh-ı zekanda ben garîbün
Gedâ-yı mağribîdir künce düşmüş
(Arslan 2005: G. 53/4)*

Klâsik Türk şairleri için Mağrib, hazinelerin bulunduğu ve bu hazineleri ortaya çıkarmak için birtakım sihir uygulamalarının yapıldığı büyü bir diyardır. Bu bağlamda, şairlerin şairlik kabiliyetlerini övmek için zaman zaman Mağrib-hazine bağlantısından yararlandıkları görülmektedir. Söz konusu isimlerden biri olan Beyânî, kendisini tılsım anahtarıyla hazine açan bir kimse olarak nitelendirmiştir. Beyitte, eskiden altın, mücevher, elmas gibi kıymetli şeylerin bir yere gömülürken hiç kimse tarafından çalınmaması için bazı tılsımlar yapılması âdetine (Onay 1993: 118-119) telmih vardır. Burada şairin kastettiği hazine, içinde güzel, zarif ve hoş manaların, hayallerin yer aldığı şiir hazinesidir:

*Çün Mağribî-i genc-şinâsende hemîşe
Miftâh-ı 'azâyim ile gencîne-güşâyuz
(Başpınar: G. 341/3)*

Klâsik Türk Şiir'inde, sevgilinin güzelliği bir hazine, saçlarının her bir teli bu hazinede birer ejderha veya yılan² iken yüzündeki beni de büyücüdür³. Diğer taraftan, sevgilinin saçıyla beninin birbirlerine sihir yapmayı öğretmeleri söz konusudur (Pala 1998: 166). Antepî Aynî'nin aşağıdaki tahmis bendinde sevgilinin siyah zülfü, tarağı ve beni benzer ilgiler dâhilinde söz konusu edilmiştir. Buna göre, sevgilinin güzelliği bir hazine, kıvrım kıvrım saçlarının telleri hazineyi beklemekle ve korumakla görevli yılan ve ejderha, yanağındaki beni de efsun okuyan bir büyücüdür. Böyle bir tablo içinde,

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Pala 1998: 262; Yekbaş 2010a: 159.

³ Ben-büyü ilgisinde geniş bilgi için bkz. Karaman 2015: 444.

sevgilinin zülfünü ikiye ayıran tarağı ise, mal bulmuş Mağribî'dir; yani beklemediği bir anda ummadığı kadar servete kavuşan bir kimsedir:

*Her târi birer mâr olur genc-i hüsende
Ejder gibi pîçîdelenür genc-i hüsende
Hâl-i ruhi efsûn okur genc-i hüsende
Bir mağribidir mâl bulur genc-i hüsende
Ruhsârına zülf-i siyehi şâne bölünce*

(Arslan 2004: Tahmisler, 1/2)

Lebib, memduhunu gizli bir hazineyi ortaya çıkarması yönüyle büyücü bir Mağripliye teşbih etmiştir. Beyitte bilhassa Kuzey Afrika'da sihir ve büyü'nün çok gelişmiş olmasına (Karaman 2015: 49) atıf vardır:

*Yohsa bir kenz-i nihân fethiyle oldun kâm-rân
Mağribî-veş sende var mıydı meger efsûngerî*

(Kurtoğlu 2017: Tr. 70/9)

Arpaemini-zâde Sâmî'nin muhatabı kendi kalemi, yani şairlik kabiliyetidir. Şair, kaleminden, yazacağı şiirle tılsımları açmada mahir bir Mağripli gibi hakikat tılsımlarını kolaylıkla açığa çıkarması talebinde bulunmuştur:

*Mağribî gibi sarîrînle 'azîmet-hân ol
Kim ola feth-i tılsmât-i hakâyık eshel*

(Kutlar Oğuz 2017: K. 24/3)

Osmanlı şairleri Mağribî'i, bir maddenin altına dönüştürülmesi ilmi olarak nitelendirilen ilm-i kimyâ⁴ ile bağlantılı bir yer olarak da tasavvur edilmiştir. Hamdullah Hamdî tarafından sevgili, güneş, ayağının toprağına dokunsa altın hâline gelecek olan bir kimsedir. Şaire göre, kimya ilminde mahir olduğunu iddia eden değme Mağriplinin böyle bir ilme vakıf olması mümkün değildir:

*Gün irse hâk-i pâyuna andan güzer kılur
Bu kîmiyâyı bilmez imiş degme Mağribî*

(Özyıldırım ty: G. 173/3)

Nev'î-zâde Atâyî'nin beytinde ise gece, sahip olduğu iksirle ay yuvarlağını felek potasında eritmeyi başarmış Mağripli bir kimyagerdir. Beyitte, bir kimyagerin elindeki maddeleri veya diğer madenleri altına çevirmede kullandığı ana malzemenin iksir oluşuna (Kutlu 1982: 350) gönderme vardır:

*Bu demde şeb meger iksîre mâlik mağribîdür kim
Eritdi pûte-i gerdûnda kurs-ı mâh-ı nevvârı*

(Karaköse 2017: K. 5/20)

Azmi-zâde Hâletî'ye göre, ay, her gece yüzünü sevgilinin ayağının toprağına süren ve kimya ilmini bilen bir Mağriplidir:

⁴ Geniş bilgi için bkz. Dölen 2002: 26-30; Levend 1984: 189-194; Güftâ 2004: 355-357.

*Her ŧeb sŧrer yŧzini kamer hâk-i pâyuna
Bir magribîye benzer o kim kîmiyâ bilŧr*

(Kaya 2017: G. 227/2)

Osmanlı ŧairleri Mağrib’i, siyah renk çağrışımından dolayı sevgilinin ayva tŧyleri, zŧlfŧ, beni gibi gŧzellik unsurlarıyla iliŧkilendirerek de ele almışlardır. Sevgilinin dudaklarının kenarında beliren ayva tŧyleri, gŧzelliğini gŧlgelediđi için, istenmeyen unsurlar durumundadır. Ayva tŧyelerinin, koyu renkten dolayı, iliŧkilendirildiđi birçok unsur var olup bunlardan biri de gecedir (Sefercioğlu 2001: 197; ŧahin 2012: 390). Bursalı İffet, siyah renk imajının hâkim olduğu beytinde, yârin henŧz çıkmaya başlayan ayva tŧyelerinin hayalini, kendisinin viran sinesinde her gece hazine arayan bir Mağripli olarak tahayyŧl etmiştir. Beyitte hazinelerin daha çok viranelerde bulunduğu inanışına⁵ telmihte bulunulmuştur:

*Fezâ-yı sînede her ŧeb hayâl-i nev-hat-ı yâr
O magribî gibi vîrânedен hızâne arar*

(Arslan 2005: G. 33/8)

Mŧrekkei Enveri’nin beytinde, sevgilinin ayva tŧyelerinin bŧyŧyle iliŧkilendirilmesine⁶ işaret vardır. ŧair, sevgilinin ayva tŧyelerini onun gŧzellik tŧlsmını bozmak ŧzere gelmiş Mağripliler ile ŧark diyarından gelmiş yŧzŧ kara kimseler olarak nitelendirmiştir:

*Tŧlsm-ı hŧsnŧni bozmağa gelmiş mağribîler
Diyâr-ı ŧarkdan bir nice yŧzi karalar gŧrdŧm*

(Kurnaz ve Tatcı 2011: G. 182/2)

Tâci-zâde Cafer elebi’ye gŧre; sevgilinin yŧzŧnde çıkan ve hem renk hem de koku bakımından menekşeye benzeyen ayva tŧyelerinin mŧsebbibi, bŧyŧ yapan Afrikalı zŧlfŧdŧr⁷. Bŧyŧ yaparken sa tellerinden yararlanılması geređinin⁸ bir yansımaları olarak Klâsik Tŧrk ŧairleri, sevgilinin zŧlfŧnŧ bŧyŧyle iliŧkilendirmiřlerdir:

*Ger itmeseydi ana sihr Magribî zŧlfŧn
Bitŧrmez idi yŧzinde beneřşeler lâle*

(Erŧnsal 1983: K. 27/54)

Gelibolulu Sun’i, sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tŧyleri ile hazine bulan Mağripli arasında bir ilgi kurmuştur. ŧairin tahayyŧlŧne gŧre, henŧz ayva tŧyleri çıkmamış hâliyle dudaklar, gizli bir hazine iken bir Mağribi’ye benzeyen beni, bu hazineyi bulup gŧn yŧzŧne çıkarmıştır:

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yekbaş 2010b: 158.

⁶ Ayva tŧyleri-bŧyŧ mŧnasebeti hakkında geniş bilgi için bkz. ŧahin 2012: 389; Karaman 2015: 398.

⁷ Klâsik Tŧrk ŧiir’inde zŧlŧf-bŧyŧ konusunda geniş bilgi için bkz. Karaman 2015: 433-436.

⁸ Sa-bŧyŧ ilđisi için mesela bkz. Sipahi 2006: 4, 15-16, 51, 68.

*Feminün gizlü genc idi karası
Buldi ol magribî çıkardı anı*

(Yakar 2009: Müfred 6)

Münîrî'nin hayal dünyasında, sevgilinin yanağındaki siyah renkli benin yüz bulmasının sebebi, Mağripli bir büyücü ya da yine sihirle uğraşan Hindistanlı bir cadı oluşudur. Beyitte, sevgilinin beniyle âşığı büyülemesi ve bu yönüyle cadıya benzetilmesi özelliğine atıf söz konusudur:

*Haddün üzre böyle yüz bulduğı bu hâl-i siyeh
Magribî veffâk u yâ câdû-yı Hindustândur*

(Ersoy 2017: K. 14/7)

Fasihî, ay yüzlü sevgilinin halkaya benzeyen zülfünün arasındaki benini hazinede amber yakan bir Mağripli olarak nitelendirmiştir. Beyitte, hazinelerde tılsım yapılmasına ve büyü yapılırken misk, amber gibi güzel kokuların kullanılmasına (Karaman 2015: 186) telmih söz konusudur:

*Halka-i zülfünde hâlün gördüm ey meh-rû didüm
Güyyâ bir magribî 'anber yakar gencînede*

(Gökalp 2001: G. 284/4)

Klâsik Türk Şiirinde Mağrib, aynı zamanda başlarına o diyara has bir başlık türü olan fes (Öztoprak 2010: 141-143) takmış güzellerin yer aldığı bir mekândır. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, aşağıdaki beytinde perçemini Mağribî fesin altında gizleyen bir dilber tasavvuruna yer vermiştir. Bu güzelin perçemini fesin altında saklamaya devam etmesi münasıptır. Aksi takdirde ahir zaman fitnesinin o taraftan zuhur etmesi ihtimali vardır. Çünkü sevgilinin zülfü âşıklar arasında fitne çıkmasına sebep olmaktadır:

*Fitne âhir o taraftan idecek çünkü zuhûr
Magribî fesde nihân olsa be-câdur perçem*

(Bektaş 2017: G. CCCXLVI/5)

2. Mağrib Ülkeleri

Şairler, Mağrib ile ilgili olarak Mağrib sınırları içinde yer alan Cezayir, Fas ve Tunus'u da söz konusu etmişlerdir.

2.1. Cezayir

Cezayir, "Akdeniz kıyılarından Büyük Sahra'nın güney kesimlerine kadar sokulan geniş toprakları ile Afrika kıtasının alan bakımından Sudan'dan sonra ikinci büyük ülkesi" (Erinç 1993: 483)'dir. Antepli Aynı'nin beytinde sevgili, sırma perçemli, edalı, vücudu gümüş kadar parlak, mintan giymiş, başında Cezayir fesi bulunan son derece güzel bir dilberdir (Macakoğlu 2017: 77). Beyitte Klâsik Türk şiirinde karşılaşılan fes türlerinden biri olan Cezayir fesine (Öztekin 2006: 233) gönderme vardır:

*Bu güzellik sırma perçem bu edâ sîmîn-vücûd
Ol Cezâyir fesli şûh-ı nîm-ten pûşumdadır
(Arslan 2004: G. 57/4)*

Şeyh Gâlib, “püsküllü bela” ifadesiyle başına dert olan Cezayirli bir güzelden söz etmiştir. Beyitte, bu güzelin elinin altında Arap mülkünün bulunduğu ve bu mülkün padişahının dahi başına Cezayir fesi giyecek kadar onun tesiri altına girdiği ifade edilmiştir:

*Püsküllü bir belâsını gördüm Cezâyirin
Zîr-i yedinde milk-i Arab-şâh feslenir
(Okçu ty: G. 100/2)*

Nedîm, Cezayir’in bir deniz ülkesi oluşuna atıfta bulunmuştur. Bu sebeple içinde derya ve bir gemicilik terimi olup “Osmanlı’da buharlı gemilerin icadından önce kullanılan bir savaş gemisi” (Pakalın 1983: 169) anlamındaki “başlarda” ifadesine yer vermiştir. Başında al renkli Cezayir fesi bulunan bir afet, şairi aşk deryasına başlarda yapmıştır. Elbette kastedilen, Nedîm’in gönlünü çalıp onu aşk deryasına sürükleyen bir sevgilidir. Diğer taraftan, şairin kendisini aşk deryasında başlarda, yani amiral gemisi olmakla nitelendirmesi, diğer âşıklardan üstün oluşunu ifade ediyor olmalıdır (Tuncel 2008: 22):

*Deryâ-yı aşka dün beni başlarda eyledi
Bir dâne al fesli Cezâyirli âfeti
(Macit 2017: G. 153/4)*

Nev’î’nin beytinde sevgilinin yanağında bulunan ve Hintliye benzeyen ayva tüyleri, aynı zamanda siyah örtüsüyle dikkati çeken Kâbe’nin ziyaretçileri gibidir. Ayrıca, sevgilinin deniz kadar berrak ve billur yanağındaki siyah renkli benler, Cezayir’i andırmaktadır:

*Hindü-yı hatt-ı ‘ârızıdır Ka’be zâ’iri
Bahr-i ruhında benleri magrib Cezâ’iri
(Tulum ve Tanyeri 1977: G. 494/1)*

2.2. Fas

Klâsik Türk Şiiri’nde Afrika’nın kuzeybatısında yer alan bir İslâm ülkesi olup Osmanlılar ile yakın ilişkiler içinde bulunan Fas da (Bilge 1995: 190-192) söz konusu edilmiştir. Nedîm’in tasvirini yaptığı güzel, mavi gözleriyle Çerkez ülkesine sefer düzenlemiş, zülfüyle Mağrib’e, külahıyla da Fas’a halel vermiştir (Mengi 2014: 233). Beyitte, başta Osmanlı Devleti olmak üzere, birçok Müslüman ülkede kullanılan ve adını üretim merkezi durumundaki Fas’tan alan fes adlı başlığa da (Sipahi ve Çetin 2010: 234) işaret söz konusudur:

*Zülf ü külahı verdi halel Mağrib u Fasa
Çeşm-i kebûdu saldı akın mülk-i Çerkese
(Macit 2017: G. 131/1)*

2.3. Tunus

Kuzey Afrika'da bulunan ve Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyalardan biri olan Tunus da (Kavas 2012: 388-393), Klâsik Türk Şiiri'nde bahsi geçen yer adlarından biridir. Meşhûrî'nin beytinde genç ve karayağız sevgili, başına kırmızı fes giyince âdeta bir Tunus dilberine dönmüştür:

*Bir Tunus dilberine döndü giyince gûyâ
O siyeh-çerde civânım başına kırmızı fes*
(Aydemir ve Çeltik 2017: G. 58/2)

3. Diğer Afrika Ülkeleri: Habeş ve Sudan

Mağrib hudutları içinde yer almamasına rağmen birer Afrika ülkesi durumundaki Habeş ve Sudan da çalışmaya dâhil edilmiştir. Klâsik Türk şairleri, bu iki ülkeden bilhassa Habeş'i çok sık zikretmişlerdir.

3.1. Habeş

Habeş, Osmanlılar tarafından Doğu Afrika'da ve M. 1555 senesinde kurulan eyaletin adıdır. Bahsi geçen eyaletin sınırları içinde Mısır, Mombasa, bugünkü Sudan'ın bir bölümü, Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali yer almaktadır (Orhonlu 1996: s. 363). Habeş, geçmiş dönemde Habeşistan adıyla bugünkü Etiyopya'yı da karşılayan bir isimdir (Dursun 1995: 488). Kâni'nin beytinde Habeş ve Habeş hükümdarıyla kahve arasında ilgi kurulduğu görülmektedir. Beyitte, anavatanı Yemen bilinse de, kahvenin esasen Yemen'e Habeşistan'dan getirildiği şeklindeki görüşe (Sökmen 2016: 15; Göktaş 1999: 68) göndermede bulunulmuştur:

*Habeş-refîâr 'asel-güftâr u mey-kirdârdur ammâ
Necâsîdür süveydâlarda rengîn-hândur kahve*
(Yazar 2017: G. 173/6)

Klâsik Türk şairleri Habeş'i, daha çok çağrıştırdığı siyah renk itibarıyla türlü benzetmelere konu etmişlerdir. Bunların başında da sevgilinin beni⁹, zülfü, ayva tüyleri, kara gözleri gibi güzellik unsurları gelmektedir. Ahmed-i Rıdvân'ın beytinde sevgilinin yanağı seher vakti ve Anadolu ile beni de akşam ve Habeş'le ilişkilendirilmiştir. Şairin tahayyülüne göre Anadolu ve Habeş, sabah ve akşam sevgilinin yanağı ve benine benzemeye çalışmaktadır:

*Öykündi hâl u 'ârıza şâm u seher Rûm u Habeş
Şâmun murassa ' bâmı var subhun mülemma ' bir kabâ*
(Çeltik 2011: G. 2/3)

Behiştî, sevgilinin yanağındaki benini Habeşli bir çocuğa teşbih etmiştir. Şair, "erken ölmüş birine herhangi bir yönden benzetilen bir kimse için "aynı yaşta ölmesin"

⁹ Habeş-ben ilgisine dair diğer beyit örnekleri için bkz. Mostarlı Hasan Ziyâi (Gürgendereli 2017): G. 466/3; Nev'î-zâde Atâyî (Karaköse 2017): G. 108/1; Münîrî (Ersoy 2017): G. 216/3; Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (Bektaş 2017): G. CCCXLVI/4; Ahmed-i Rıdvân (Çeltik 2011): G. 155/1.

anlamında söylenen bir söz” manasına gelen “yaşı benzemesin” (Aksoy 1984: 938) deyimine yer vermiştir:

*Gözümde merdüm-i dîde ruhunda tıfl-ı Habeş
İkisinin biri birine yaşı benzemesin
(Aydemir 2018: Müfred, 20)*

Ravzî'nin beytinde sevgilinin yanağında görünen beni, Habeş'e veya Anadolu'yu dolaşmaya gelmiş bir Hintliye benzemektedir:

*'Ârızunda görünen hâl-i Habeş midür 'aceb
Mülk-i Rûm 'ı seyre gelmiş yohsa bir Hindû mı bu
(Aydemir 2017: G. 474/5)*

Fülfül (karabiber), küçük ve siyah tohumları sebebiyle sevgilinin beni için kullanılan temel benzetme unsurudur (Bayram 2007: 85). Hecrî'nin tasavvuruna göre, kendisinin sevgilinin benine eş olamayacağını görüp anlayan karabiber, bu yüz karasının utancıyla Habeş diyarına gitmek durumunda kalmıştır. Beyitte, karabiberin Afrika'da yetiştirilen, hatta altın ve fildişiyle birlikte ticarete değış tokuş aracı olarak kullanılan malzemeler arasında yer alışına (Eyrice 2008: 35) işaret vardır:

*Gördi kim hâlüne bendeş olmadı fülful
Girdi bu yüz karası-y-ıla diyâr-ı Habeşe
(Zülfe 2010: G. 123/3)*

Süheylî, ayva tüylerini karıncanın ayağı, menekşe, çimen ve Habeş'ten Anadolu'ya yönelmiş Hıristiyan askeri teşbihleri çerçevesinde söz konusu etmiştir. Söz konusu benzetmelerin tamamı, renk ilgisine dayanmaktadır:

*Hat midur ya pâ-yı mûr ü ya beneşşe ya çemen
Rûm 'a kasd itmiş Habeş 'den leşker-i tersâ midur
(Harmancı 2017: K. 47/17)*

Bâkî, sevgilinin yanağına amber saçan ayva tüylerini, adı Reyhan olan Habeşli bir köle olarak resmetmiştir:

*Ruhsâruna hatt-ı 'anber-efşân
'Abd-i Habeşidür adı Reyhân
(Küçük 1994: G. 375/1)*

Ahmed-i Rıdvân, gözüyle Basra körfezinde yer alan ve otuz beş adadan oluşan Bahreyn (Bilge 1991: 492), gözyaşıyla da inci arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur. Şairin tahayyülüne göre, Bahreyn'e benzeyen gözlerinden dökülen ve inciye benzeyen gözyaşları, Anadolu'yu inciyle doldurmuştur. Diğer taraftan, sevgilinin Habeş diyarına benzeyen beni de yadigâr olarak kırımızı lâl taşını bırakmıştır. Beyitte Bahreyn'de inci ticaretinin uzun yıllar en önemli ticaret kaynaklarından (Yazıcı 2012: 140) ve lâl taşının İslâmî devirlerde Afrika'dan Moritanya'ya kadar gönderilmiş kıymetli taşlardan biri oluşuna (Uzun 1992: 292) göndermede bulunulmuştur:

*Bahreyni çeşmümün kıluban Rûm'ı pür-dürer
Hâl-i Habeş gözümde kodı yâdgâr la'l*

(Çeltik 2011: K. 34/2)

Revânî'nin beytinde, sevgilinin misk kokulu kâkülleri siyah beninin üzerine düşmüş görüntüsüyle Habeşli bir çocuğu kucağına alıp onunla oynayan dadı arasında ilgi kurulmuştur. Beyitte, Osmanlılar döneminde konaklarda çocuklar tarafından “mama dadı” diye hitap edilen zenci cariyelere (Abdulaziz Bey 1995: 449) işaret vardır:

*Dâye-veş hâl-i siyâhını derâgûş eyleyüp
San Habeş tıflıyla oynar kâkül-i müşkîn-i dost*

(Avşar 2017: G. 32/3)

Nefî'nin beytinde, yine renk ilgisi bakımından sevgilinin yanağı Anadolu, beni ve göz bebeği Habeş benzetmesiyle karşılanmıştır:

*Hâlin aceb mi olsa izârında dil-firîb
Rûma düşünce kâbil olur merdüm-i Habeş*

(Akkuş 1993: G. 60/3)

Edirneli Nazmî¹⁰, sevgilinin yanağının kenarında bulunan beni, önünde bulunan kitabı okuyan Habeşli bir çocuk olarak tasavvur etmiştir:

*Haddi üzre dilberün hattı kenârında o hâl
Güyyîyâ tıfl-ı Habeşdür okur öninde kitâb*

(Üst 2012: G. 715/4)

Diyarbakırlı Lebîb, ay gibi parlak olan sevgilinin, güzellik ülkelerinin tamamının padişahı olduğunu söylemiştir. Bu güzelin sinesi Anadolu, yanağı Frenk ve beni Habeş olarak tahayyül edilmiştir:

*Şeh-i memâlik-i hüsn oldu âhir ol meh-veş
O sine Rûm'dur ol ruh Freng o hâl Habeş*

(Kurtoğlu 2017: G. 67/1)

Nehcî'nin aşağıdaki beytinde sevgilinin lâl renkli olan ve bir pınarı andıran dudaklarının kenarında yer alan beni, Anadolu'ya benzeyen yüzüne akın düzenlemiş Habeş sultanına teşbih edilmiştir:

*Habeş sultânı Rûmı itmege gâret akın salmış
Gelüp ser-çeşme-yi la'linde ey dil kondı câsûsı*

(Aslan 2017: G. 393/4)

Emrî'nin beytinde¹¹, sevgilinin üzerinde tüyler bulunan beni, perçemleri olan Hintli bir oğlana ve başına Hüma kuşunun kanadını takmış Habeş sultanına teşbih

¹⁰ Şaire ait diğer beyit örnekleri için bkz. Edirneli Nazmî (Üst 2012): G. 1705/2, G. 1763/4, G. 2029/2, G. 2845/3, G. 2857/3, G. 2874/2, G. 2919/3, G. 3936/4, G. 5456/2, G. 5470/4, G. 6001/3, G. 6679/3.

¹¹ Şairin diğer örnek beyitleri için bkz. Edirneli Nazmî (Saraç ty): G. 461/5, G. 463/4, G. 562/2, Müfred 109, Müfred 301, Mukatta'lar, 237/2.

edilmiştir. Beyitte Hüma'nın hükümdarlık, makam, talih kavramlarıyla olan ilgisinin yanında, (Batislam 2002: 187) bazı kuş tüylerinin hâkimiyet, kuvvet, cesaret ve alplık vb. unsuru olarak kullanılmasına (Elçin 2003: 3) ve bu amaçla başa takılan sorguca (Koç Keskin 2007: 495-515) işaret vardır:

*Hâl-i pür-müyun ki bir perçemlü Hind oğlanudur
Yâ hüma perrin takınmış bir Habeş sultânudur
(Saraç ty: G. 107/2)*

Mostarlı Hasan Ziyâî, sevgilinin yüzünü kıble olarak nitelendirdiği beytinde onun yüzünde çıkan ayva tüylerini Habeş ile ilişkilendirmiştir. Burada, Kâbe'nin bir Habeşli tarafından yıkılacağına dair hadise (Buhârî 1987: 1532) gönderme vardır:

*Kıblem hatundan irür âhir hüsnüne zevâl
Dirler esâs-ı Ka'beyi âhir Habeş yıkar
(Gürgendereli 2017: G. 124/4)*

Klâsik Türk şairleri, aradaki renk ilgisinden dolayı, sevgilinin siyah saçlarını Habeş'e teşbih etmişlerdir¹². Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz'in tahayyülüne göre, sevgilinin siyah zülfü yüzüne dökülünce âdetâ Habeş askeri gül bahçesi ülkesine dökülmüş gibi bir görüntü ortaya çıkmıştır:

*Ol zülf-i siyeh çehre-i cânâne döküldü
Ceys-i Habeş iklim-i gülistâna döküldü
(Demir 2017: G. 616/2)*

Şeyhülislâm Yahyâ'nın beytinde, sevgilinin saçlarının, “gaddar hançer” olarak nitelendirilmiş kaşlarına dayanmış hâli, altın işlemeli yastığa yaslanmış Habeş sultanına benzetilmiştir:

*Zülfün uzanup hançer-i gaddâra tayandı
Sultân-ı Habeş bâliş-i zer-kâra tayandı
(Kavruk: G. 448/1)*

Nigârî'nin beytinde, sevgilinin gözleri Hint ve Habeş şahını, kâkülleri de Maçin ve Çin'i esir almıştır:

*Çeşmi tutup Hind ü Habeş şahını
Mâçin ü Çin kâküli bağındadır
(Bilgin 2017: G. 249/2)*

Klâsik Türk şiirinde şairler zaman zaman Habeş'i, renk çağrışımı itibariyle, akşamla veya geceyle ilişkilendirmişlerdir. Bursalı Rahmî, sabahı, Habeş askeriyle savaşmak için başına altın renkli bir kanat takıp felek kalkanını yanına alan bir pehlivan olarak tasavvur etmiştir. Felek kalkanı ifadesi; Batlamyus teorisine göre, feleğin dünyayı

¹² Diğer örnekler için bkz. Münîrî (Ersoy 2017): G. 86/3, G. 100/1; Hamdullah Hamdî (Özyıldırım ty): G. 138/4; Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî (Kutlar Oğuz 2017): K. 24/44; Diyarbakırlı Lebîb (Kurtoğlu 2017): G. 5/3.

çevreleyen iç içe geçmiş dokuz kubbeden ve yedi tabakadan oluşmasını karşılamak için kullanılır (Kurnaz 1995: 306). Burada esasen, gecenin sona erip günün aydınlanması hadisesinden söz edilmektedir:

*Neberdiçün seher cünd-i Habeşle pehlevân-ı subh
Sokundi nice zerrînper yanında çarhî kalkânı
(Erdoğan 2017: K. 1/4)*

Zâtî ise, Habeş askerinin gelip Anadolu diyarını yağmaladığı, güneşin ayın harmanına ateş bıraktığı şeklinde bir hayale yer vermiştir. Burada da muhtemelen, gündüz-gece devinimine işaret söz konusudur:

*Gelüp ceş-i Habeş iklim-i Rûm'ı viridi yağmaya
Güneş âteş bıraktı hürmen-i mâh-ı mücellâya
(Kurtoğlu 2017: K. 85/1)*

Mostarlı Hasan Ziyâî'nin kıt'a bendinde renk çağrışımı sebebiyle tan vaktiyle şark, öğleyle Anadolu, ikindiyle Mısır, akşamla Şam, akşamla yatsı arasındaki zamanla da Habeş arasında ilgi kurulmuştur. Bendde, şeytanın düşmanlığına inat, beş vakit namaz kılmanın önemine işaret edilmiştir:

*Fecr ile zuhr u 'asr ile şâm u 'işâ kılur
Şark ehli Rûm u Mısır ile Şâm u Habeş dahı
Şeytân bize 'adâvet iderse namâz için
Ragmina kılalum anı gavgaya beş dahî
(Gürgendereli 2017: Kıt'a, 54)*

Taranılan divanlardaki örnek beyitlerden anlaşıldığı üzere, Klâsik Türk şairleri bizzat kendilerini veya şairlik kabiliyetlerini anlatmada Habeş'i bir teşbih unsuru olarak da zikretmişlerdir. Mesela, XIX. asır şairlerinden Nigârî, kendisini sevdasında halis, zenci ve Habeşli bir köle olarak nitelendirmiştir. Beyitte, köle pazarlarında en çok rağbet gören köleler arasında Habeşlilerin de bulunduğu (Bayarslan 2017: 445, 447) gönderme söz konusudur:

*El-minnetü li'l-Mevlâ eknûn menem mahzâ
Sevdâya hulûsâne 'abd-i Habeşî vü zengî
(Bilgin 2017: G. 688/7)*

Edirmeli Nazmî, akan gözyaşları içindeki göz bebeklerini suda yüzen bir iki Habeşli çocuk teşbihiyle ortaya koymuştur. Beyitte bahsi geçen göz renginin siyah olduğu sonucuna varılabilir:

*Gözlerüm merdümi kim eşk-i revân içredurur
'Aynıdur suda yüzer bir iki tıfl-ı Habeşün
(Üst 2012: G. 3799/4)*

Vahyî, kendi şiirinin övgüsünü yaptığı beyitte kalemini nazmın baş sayfasına gâze çeken, Habeşli gönül çekici bir güzel ifadesiyle methetmiştir. Gâze, eskiden hanımların süslenirken yüzlerine sürdükleri allık manasında bir kelimedir (Çetinkaya 2010: 72).

Böylelikle şair, Habeşli hanımların son derece etkileyici bir güzelliğe sahip oldukları şeklindeki gerçekliğe (Lamartine 1985: 571) atıf yapmıştır:

*Bir şâhid-i dil-keş-i Habeşdür
Ser-safha-i nazma gâze-keşdür*

(Taş 2017: K. 2/10)

Vizeli Ramazan Behiştî'nin beytinde, şairin gölgesi ve ahı ile Hz. Ali'nin sadık kölesi Kamber arasında bir ilgi kurulduğu görülmüştür. Şaire göre, her Habeşli köle, Hz. Ali'nin kölesi Kamber gibi sadık olamaz:

*Sâyem kadar Behiştî beni beklemezse âh
Her bir Habeş gulâmı 'Alî Kanber'i degül*

(Aydemir 2018: G. 309/5)

Klâsik Türk şairleri tarafından, çağrıştırdığı renk ilgisinden dolayı menekşe de Habeş ile bir arada zikredilmiştir. Edirneli Nazmî'nin beytinde gül, gelin olarak nitelendirilirken nergis, onun Anadolu halayığı, menekşe de Habeşli karavaşı (cariyesi) olarak teşhis edilmiştir. Beyitte, gelin ve cariye kelimelerinin kullanımı, Osmanlılar döneminde evlenecek olan hanıma ödenen mehir arasında yer alan cariye ödemesini (Akyüz 2005: 219) tedai ettirmektedir:

*Gül 'arûsına beneşşe dahı nergis ikisi
Bir karavaş biri Rûmî birisi Habeşî*

(Üst 2012: G. 6677/4)

Bâkî'nin beytinde renk ilgisinden dolayı yaseminlerle bezenmiş olan bağın meydanı Rum'a (Anadolu), menekşe bahçesi ise, Habeş ülkesine teşbih edilmiştir:

*Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâg
Güyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür beneşsezâr*

(Küçük 1994: K. 17/3)

Şairler, Hz. Peygamber'in ilk müezzini ve asıl adı Ebû Abdillâh (Ebû Abdilkerîm veya Ebû Amr) Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) olan Hz. Bilâl'i (Fayda 1992: 152) de Habeşli olması münasebetiyle şiirlerinde söz konusu etmişlerdir. Revânî'nin beytinde sevgili, uzun boyu ve uzun siyah saçlarıyla Kâbe'nin minaresine çıkmış Bilâl-i Habeşî'ye benzemektedir:

*Kâmetün üzre görüp zülf-i siyâhun didi dil
Çıkdı san Ka'be menârına Bilâl-i Habeşî*

(Avşar 2017: G. 435/3)

Kânî'nin aşağıdaki beytinde, sevgilinin ayva tüyleri bağlamında Osmanlı döneminde kadehlerin üzerine bilhassa manzum yazılar yazılması âdetine (Batislam 2017: 6) göndermede bulunulmuştur. Diğer taraftan yüz-Mushaf (Yekbaş 2010: 208) ve ayva tüyleri ilgisi çerçevesinde Kur'an'ı ezberleyen Bilâl-i Habeşî benzetmesine yer verilmiştir:

*Vasf-ı hattun mı yazar hâme-i müşğîn câma
Yohsa Kur'ânı Bilâl-i Habeş ezber mi sürer
(Yazar 2017: G. 47/4)*

3.2. Sudan

Orta Afrika'da yer alan ve bir dönem Osmanlı coğrafyası içinde yer alan Sudan da, (Kavas 2009: 461-466) Klâsik Türk Şiir'inde kendisine yer bulan bir ülkedir. Sünbülzâde Vehbî, Ramazaniyye kasidesinin bir beytinde Ramazan ayındaki bir gündüz sahnesine yer vermiştir. Maşrık padişahı, Sudan'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra yıldızlardan oluşan ordusuyla Mağrib diyarını fethetmiştir. Elbette burada kastedilen, güneşin doğuşuyla birlikte gece karanlığının ortadan kalkarak havanın aydınlanmasıdır:

*Kişver-i Mağrib'i aldı sipeh-i encüm ile
Şâh-ı Maşrık eline girdi diyâr-ı Sûdân
(Yenikale 2017: K. 43/14)*

Sonuç

Bir şiir geleneği dâhilinde eserler veren Klâsik Türk Şiiri'nin istifade ettiği kaynaklar arasında reel hayata ve dış dünyaya ait birçok unsur yer almaktadır. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin siyaseten hâkim olduğu veya siyasi, sosyal, kültürel manada münasebette bulunduğu coğrafya da, farklı yönleriyle söz konusu şiir geleneğine yansımıştır. Bu bağlamda, dikkati çeken yer adları arasında Mağrip (Kuzey Afrika) ile birer Afrika ülkesi olan Habeş ve Sudan da yer almaktadır. Makalede, Klâsik Türk Şiiri denildiğinde ilk akla gelen şairlerin yanında, hemen her devirden şaire ait yaklaşık kırk bir divan esas alınmıştır. Söz konusu eserlerde yer alan Mağrib ifadesi ile bu coğrafyada bulunan ülkeler taranmıştır. Diğer taraftan, Mağrip ülkeleri gibi, Afrika kıtasında bulunan Habeş ve Sudan da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmada, öncelikle genel manada Mağrib'in Klâsik Türk Şiiri'nde bulunduğu yansımalar, seçilen örnek beyitler çerçevesinde, değerlendirilmiştir. Mağrib, şairler için, uzak bir diyardır. Birbiriyle tezat oluşturur şekilde hem fakirlerinin hem de hazinelerinin çokluğuyla dikkati çekmektedir. Mağrib'de hazine bulmak için birtakım sihir uygulamalarına veya tıslımlara başvurulmaktadır. Bu diyar, aynı zamanda madenleri altına dönüştürme sanatı olan ilm-i kimya ile de bağlantılıdır.

Bunların dışında Osmanlı şairleri, Mağrib'i şiir yeteneklerini överken, sevgiliyi, onun ben, zülûf, ayva tüyleri vb. güzellik unsurlarını tasvir ederken veya memduhun cömertliği gibi müspet özelliklerini anlatırken bir benzetme vasıtası olarak da zikretmişlerdir.

Divanlarda Mağrib ülkeleri olan Fas, Cezayir ve Tunus da söz konusu edilmiştir. Bir deniz ülkesi olan Cezayir; güzelleriyle dikkati çeken bir yerdir. Fas; fesin üretim merkezidir. Tunus ise; karayağız ve başına fes takmış güzellerin diyarıdır.

Klâsik Türk şairleri, diğer Afrika ülkeleri durumundaki Habeş ve Sudan'a da şiirlerinde yer vermişlerdir. Habeş; kahvenin anavatanı oluşu, karabiber gibi yetiştirdiği ürünleri, köle ticareti gibi özelliklerinin yanında sevgilinin beni, zülfü, ayva tüyleri, kara gözleri olmak üzere güzellik unsurlarının anlatımında bir teşbih vasıtası olarak zikredilmiştir. Diğer taraftan, akşama veya geceye benzetilmiş, şairin kendi durumunu

veya şiir kudretini anlatmada bir benzetme aracı olarak ele alınmıştır. Bilâl-i Habeşî'nin Habeşli olması da şiirlerde yansıma bulmuştur. Sudan ise; gece için bir teşbih unsuru durumundadır.

O hâlde, hem Mağrip hem Mağrip ülkeleri hem de Habeş ve Sudan, taranılan divanlar esas alındığında, Klâsik Türk Şiir'inde dikkate değer yerler durumundadır. Esasen, hemen her malzeme gibi, bahsi geçen mekân adları da, tarihî ve reel özelliklerinden ziyade, şairler için birer kurgu vasıtası olarak şiirlerde söz konusu edilmiştir.

Kaynaklar

- Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye*, (Yayına Haz.: Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akkuş, Metin. (1993). *Nef'i Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*. Dördüncü Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Akyüz, Jülide. (2005). “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler”. *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24, 37, 213-230.
- Arıkoğlu, İsmail (2008). “Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 137-144.
- Arslan, Mehmet. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arslan, Mehmet. (2005). *Bursalı İffet Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aslan, Üzeyir. (2017). *Mustafa Nehcî Dede Divan*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0>,
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Avşar, Ziya. (2017). *Revânî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>,
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Aydemir, Yaşar. (2001a). “Hâdî'nin Saray Şehrengizi”. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12, 31-56.
- Aydemir, Yaşar. (2001b). “Sânî'nin Rodos Şehrengizi”. *Türk Kültürü*, 455, 167-174.
- Aydemir, Yaşar. (2007). “Ravzî'nin Edincik Şehrengizi”. *Gazi Türkiyat Türkojji Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 97-126.
- Aydemir, Yaşar. (2009). “Ravzî'nin Rumeli İzlenimleri”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, 119-132.
- Aydemir, Yaşar. (2017). *Ravzî Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Aydemir, Yaşar. (2018). *Behiştî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Aydemir Yaşar ve Çeltik, Halil. (2017). *Meşhurî Divanı (Tenkitli Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Başpınar, Fatih. *Beyânî [ö. 1075/1664-5] Dîvân İnceleme-Metin A*.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 11.02.2018).

- Batıslam, H. Dilek. (2017). “Divan Şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 1-28.
- Batıslam, H. Dilek. (2002). “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: HÜMÂ, ANKA VE SİMURG”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, 185-208.
- Bayarslan, Hüseyin. (2017). “Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri”. *ulakbilge*, c. 5, 10, 439-452.
- Bayram, Yavuz. (2007). “Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Özel Sayı*, 81-96.
- Bektaş, Ekrem. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55973.pertev-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 31.07.2018).
- Bilge, Mustafa L. (1991). “Bahreyn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 492-495.
- Bilge, Mustafa L. (1995). “Fas” (Tarih/Osmanlı-Fas Münasebetleri). *DİA*, c. 12, İstanbul: TDV Yayınları, 190-192.
- Bilgin, Azmi. (2017). *Nigârî [ö. 1885] Divân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55757.nigari-divanipdf.pdf?0> (E. Tarihi: 31.07.2018).
- Cin, Halil. (1991). “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam’ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi (OTAM)*, S. 2, 15-38.
- Çeltik, Halil. (2011). *Ahmed-i Rıdvan Divanı*. Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011.
- Çetinkaya, Ülkü. (2010). “Osmanlı Dönemi Kadın Süs Malzemelerinin Divan Şiirine Yansımaları”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 61-89.
- Demir, Hiclâl. (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Divânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54126.53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 31.07.2018).
- Dölen, Emre. (2002). “Kimya”. *DİA*, c. 26, Ankara: TDV Yayınları, 26-30.
- Dursun, Davut. (1995). “Etiyopya”. *DİA*, c. 11, İstanbul: TDV Yayınları, 488-491.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmâil el-Buhârî. (1987). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. (Çev.: Mehmed Sofuoğlu), 4. Cilt. İstanbul: Ötürken Neşriyat A.Ş.
- Elçin, Şükrü. (2003). “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 28, 1-13.
- Elem, Eyrice. (2008). *Cezayir’in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Eliaçık, Muhittin. (2014). “Hacda Dilenen Tekrurîlerle İlgili Osmanlı Arşiv Belgeleri”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XX, 251-269.
- Erdem, Sargon. (1989). “Aljamia”. *DİA*, c. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 465-466.
- Erdem, Suat. (2011). “İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, 111-128.

- Erdoğan, Mustafa. (2017). *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Erinç, Sırrı. (1993). “Cezayir”. *DİA*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 483-485.
- Ersoy, Ersen. (2017). *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Ertünel, İsmail. (1983). *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With A Critical Edition of His Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Fayda, Mustafa. (1992). “Bilâl-i Habeşî”. *DİA*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 152-153.
- Gökalp, Halûk. (2001). *Fasihî Divanı: İnceleme Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Göktaş, Erbil. (1999). “Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kırathaneler ve Bunların İşlevleri”. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11, 67-80.
- Göre, Zehra. (2015). “Za’fi-i Gülşenî’nin Moton Şehrengizi”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 2, 4, 41-57.
- Güftâ, Hüseyin. (2004). *Divan Şiirinde İlim*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürgendereli, Müberra. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ’î Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 31.07.2018).
- Harekât, İbrahim. (2003). “Mağrib”. *DİA*, c. 27, Ankara: TDV Yayınları, 314-318.
- Harmancı, M. Esat. (2017). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 31.07.2018).
- Işık, İsa. (2013). “Divan Şairinin “Behrâm” a Bakışı Üzerine Düşünceler”. *The Journal of Academic Social Science Studies (Jasss) International Journal of Social Science*, 6, 1, 875-888.
- Kaplan, Hasan. (2016a). “Divan Şiirinde Karaman”. *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/2, 205-239.
- Kaplan, Hasan. (2016b). “Mahallî Şairin Mahallî Coğrafyası: Kütahyalı Rahîmî’nin Şiirlerinde Yer Adları”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 17, 121-172.
- Kaplan, Yunus. (2016). “Klasik Türk Edebiyatında Bilâdiyyeler ve Zihnî Efendi ile İştibâ Ahmed Efendi Bilâdiyyeleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13, 1, 102-124.
- Karaköse, Saadet. (2017). *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 15.04.2018).

- Karaman, Gülay. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- Kavas, Ahmet. (2009). “Sudan” (Tarih/Osmanlı Dönemi). *DİA*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, 461-466.
- Kavas, Ahmet (2012). “Tunus” (Tarih/Osmanlı Dönemi). *DİA*, c. 41, Ankara: TDV Yayınları, 388-393.
- Kavas, Ahmet. (2013). “Zengibar”. *DİA*, c. 44, İstanbul: TDV Yayınları, c. 44, 262-267.
- Kavruk. Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655.seyhulislamyahyadivanihasankavruk.pdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 15.04.2018).
- Kaya, Bayram Ali. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Sakarya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56159.azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 15.04.2018).
- Keskin Koç, Neslihan. (2007). “Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri “Çelenk” “Otaga” ve “Sorguç”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, 495-515.
- Kılıç, Filiz. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55975.asik-celebi-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 15.04.2018).
- Kılıçarslan, Orhan. (2016). “Kalenderi Bir Şairin Divanı’ndan Yansımalar”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 58-70.
- Korukçu, Enver. (1992). “Behrâm-ı Gûr”. *DİA*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, 356.
- Kurnaz, Cemal. (1995). “Felek” (Edebiyat). *DİA*, c. 12, İstanbul: TDV Yayınları, 306-307.
- Kurnaz, Cemal ve Tatcı, Mustafa. (2011). *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurtoğlu, Orhan. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756.lebib-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 15.04.2018).
- Kurtoğlu, Orhan. (2017). *Zâtî Dîvânı-Gazeller Dışındaki Şiirler- (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56164.zati-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 30.07.2018).
- Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56084.arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 15.04.2018).
- Kutlu, Mustafa. (1982). “Kimya”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (TDEA)*, c.5, İstanbul: Dergâh Yayınları, 350-352.

- Küçük, Sabahattin. (1994). *Bâkî Divanı Tenkitli Basım*. Ankara: TDK Yayınları.
- Lamartine de Alphonse (1985). “Esir Pazarı”. (Çev.: Nurullah Berk). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. c. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 571-572.
- Levend, Ağâh Sırrı. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. 4. Basım. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Macakoğlu Zehir, Ayşe. (2017). *Antepli Aynî Dîvânı’nda Toplumsal Hayat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Macit, Muhsin. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>,
(E. Tarihi: 15.04.2018).
- Mengi, Mine. (2014). “Fes ya da Püsküllü Bela ve Şiir”. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, 229-238.
- Oğraş, Rıza. (2009). “Osmanlı Döneminde Mısır’da Yaşamış Osmanlı Şairleri”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, 39, 651-670.
- Okçu, Naci (ty). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 11.02.2018).
- Onay, Ahmet Talât. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz. (1996). “Habeş Eyaleti”. *DİA*, c.14, İstanbul: TDV Yayınları, 363-367.
- Öztekin, Özge. (2006). XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: *Divanlardan Yanıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Öztoprak, Nihat. (2010). “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, 103-154.
- Özyıldırım, Ali Emre. (ty). *Hamdullah Hamdî Divanı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>,
(E. Tarihi: 11.02.2018).
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*., I-III, İstanbul: M.E.B. Yayınevi.
- Pala, İskender. (1998). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 4. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş.
- Saraç, Mehmet A. Yekta. (ty). *Emrî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
(E. Tarihi: 29.07.2018).
- Sefercioğlu, Nejat. (2001). *Nev’î Divanının Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Selçuk, Bahir. (2014). “Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi’nin Saray Kasidesi”. *International Journal of Language Academy*, Volume 2/3, 27-39.

- Sipahi, Abdulkadir. (2006). *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi).
- Sipahi, Barış ve Çetin, Ayten. (2010). “1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri”. *Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği (MUFAD) Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, 232-240.
- Sökmen, Cem. (2016). *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şahin, Kürşat Şamil. (2012). “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 23, 386-408.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, Hakan. (2017). *Vahyi [ö. 1660/1718] Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55745.vahyi-divanipdf.pdf?0> (E. Tarihi: 30.07.2018).
- Topal, Ahmet. (2012). “Klasik Türk Şiirinde “Şam-ı Şerif”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 48, 51-70.
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M.A. (1977). *Nev’î Divan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuncel, Tuncay. (2008). *Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Uzun, Mustafa. (1992). “Bedahşan”. *DİA*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, 292-293.
- Üst, Sibel. (2012). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604.edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0> (E. Tarihi: 08.02.2018).
- Yakar, Halil İbrahim. (2009). *Gelibolulu Sun’î Dîvânı*. Gaziantep: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57257.gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> (E. Tarihi: 08.02.2018).
- Yazar, İlyas. (2017). *Kâni Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55833.3-kani-divanipdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 08.02.2018).
- Yazıcı, Hüseyin. (2012). “Bahreyn’de Kısa Öykü”. *Şarkiyat Mecmuası*, XXI/2, 139-148.
- Yekbaş, Hakan. (2010a). “Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1, 155-184.
- Yekbaş, Hakan. (2010b). “Divan Şiirinde Kur’ân”. *İstem*, Yıl: 8, 16, 199-232
- Yenikale, Ahmet. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56212.sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (E. Tarihi: 08.02.2018).

- Yeniterzi, Emine. (2010). “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-*, 3, 15, 301-334.
- Yıldız, Hakkı Dursun. (1992). “Berberiler”. *DİA*, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, 478-483.
- Zülfe, Ömer. (2010). *Hecrî Kara Çelebi Muhyi'd-dîn Mehmed [ö. 1557] Dîvân*. Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>, (E. Tarihi: 02.03.2018).

